

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ТА ЇХ ЖЕРТВИ
(НА ПРИКЛАДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)
У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала:

здобувачка II курсу 07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Барсук Юлія Володимирівна

Керівниця

кандидатка історичних наук,
доцентка Кузовова Н.М.

Рецензент

кандидатка історичних наук,
доцентка Безлуцька О.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ1. Історіографія та джерельна база дослідження	7
1.1 Історіографія та стан наукової розробки проблеми.....	7
1.2 Джерельна база дослідження.....	12
РОЗДІЛ2.Сталінські репресії на Півдні України у міжвоєнний період	16
2.1 Еволюція репресивно-каральної системи.....	16
2.2 Масові репресії на Півдні України у 30-х роках ХХ століття.	21
2.3 Сталінські репресії проти освітянської інтелігенції на Півдні України.....	25
РОЗДІЛ3. Особливості вивчення сталінських репресій у сучасній українській школі	30
3.1 Методика викладання теми масових сталінських репресій у сучасній українській школі.....	30
3.2 Розробка уроку-презентації учнівського дослідницького проекту на тему: «Жертви сталінських репресій на Херсонщині».....	33
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	51
ДОДАТКИ	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача освіти ХДУ	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Масові сталінські репресії в Україні – це дуже складна та багатоаспектна проблема, дослідження якої потребує мобілізації усіх науково-дослідницьких, громадсько-політичних та адміністративних ресурсів сучасного українського суспільства. Найскладніший етап – розсекречення архівів репресивних органів – Україна вже подолала. Тепер маємо систематично та ґрунтовно проводити дослідження наявних та ще невідомих архівних джерел з метою виявлення, систематизації, узагальнення злочинів сталінського тоталітарного режиму в Україні та реабілітації максимально можливого числа жертв сталінського терору.

Поняття сталінських репресій включає не лише прямі арешти та розстріли, серед найбільш відомих репресивних заходів диктатора можна назвати Голодомор-геноцид 1932 – 1933 років, кампанії з розкуркулення селян, депортації етнічних груп та інших категорій населення за безпідставними звинуваченнями, та багато інших злочинів.

Передусім важливим завданням сучасної історичної науки, за можливості, уточнити статистичні дані щодо жертв сталінських репресій, поточнити перелік соціально-професійних категорій репресованих, віднайти можливість підготувати фактичну базу реабілітації тих жертв репресій, які з різних причин цього не змогли зробити до сьогодні.

Актуальність заявленої теми визначається не лише необхідністю відновлення історичної справедливості щодо жертв сталінських репресій, а й дає змогу більш глибоко проаналізувати політику сучасного сусіда-агресора України, зокрема застосування репресивних заходів на тимчасово окупованих територіях сучасної України. Південні області України, зокрема Херсонська, частина Запорозької та Миколаївської областей перебувають в окупації, тому паралелі з сталінським терором більш ніж виправдані. Після деокупації населених

пунктів українські військові знаходять масові поховання жертв уже сучасного російського диктаторського режиму, тому виправдати сталінські масові репресії лише особливостями характеру самого Й. Сталіна вже точно неможливо, радянський тоталітаризм потребує повного переосмислення.

Мета дослідження – охарактеризувати сталінські репресії та їх жертви на прикладі Півдня України та визначити особливості їх вивчення у шкільному курсі історії.

Задля досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

1. визначити стан наукової розробки проблеми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
2. виявити особливості сталінських репресій на Півдні України у міжвоєнний період;
3. проаналізувати методичне забезпечення викладання проблем сталінських репресій у шкільному курсі історії.

Об'єкт дослідження – сталінські репресії.

Предмет дослідження – сталінські репресії та їх жертви на Півдні України та їх вивчення у шкільному курсі історії.

Хронологічні рамки дослідження – міжвоєнний період, тобто 20 – 30-ті роки ХХ століття, пояснюється становленням сталінської репресивної системи та найбільш масовими репресіями.

Територіальні межі дослідження – Південь України, а саме Одеська, Миколаївська та Херсонська області.

Методи дослідження. Під час підготовки кваліфікаційної роботи застосовувались загальнонаукові методи дослідження – аналіз, синтез, індукція та дедукція, за допомогою яких проаналізована наукова література та джерельна база, визначені предмет дослідження та його завдання, виявлені спільні та відмінні риси репресій в СРСР, в Українській РСР та у південноукраїнських областях зокрема.

Також використовувались спеціально-історичні методи дослідження. Провідним можна назвати порівняльно-історичний, який дав змогу визначити регіональні особливості сталінської репресивної політики саме на Півдні України. Також застосовано ретроспективний метод, який дав змогу сформувати загальну картину розвитку південноукраїнського регіону у міжвоєнний період. Метод типологізації дав змогу класифікувати жертви сталінських репресій за різними характеристиками, зокрема за національною приналежністю, а також за професійною ознакою.

Наукова новизна. Систематизовано найновіші наукові публікації з проблем сталінських репресій на Півдні України, проаналізовано методичне забезпечення викладання проблематики масових сталінських репресій у шкільному курсі історії, розроблено рекомендації із застосування проектного навчання під час вивчення регіонального аспекту сталінських репресій та розроблено зразок учнівського дослідницького групового короткострокового проекту з історії України на тему «Жертви сталінських репресій на Херсонщині».

Практичне значення дослідження. Результати проведеного дослідження мають практичну цінність для викладання курсу історії України у закладах загальної середньої та професійно-технічної освіти. Може бути застосована як історико-фактична частина для регіональної конкретизації теми сталінських політичних репресій, так і методична частина з рекомендаціями відносно шкільних дослідницьких проектів та способів їх презентації на уроках історії.

Апробація. Окремі аспекти дослідження були опубліковані у вигляді статті у альманасі для наукових публікацій магістрантів Херсонського державного університету «Магістерські студії»:

1. Сталінські репресії проти освітян Херсонщини. Магістерські студії. Альманах. Випуск 22. Івано-Франківськ, 2022. (подано до друку).

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, списку використаних джерел та літератури та одного додатку.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія та стан наукової розробки проблеми

Сталінські репресії як явище суспільно-політичного життя радянської України неодноразово ставали предметом спеціальних історичних досліджень. Враховуючи особливості сучасного політичного курсу України та ідеологічної заангажованості даної проблематики у радянський період, дослідження спирається виключно на досягнення української історичної науки у цій галузі періоду незалежності.

Про появу концептуально нових праць в українській історіографії у галузі дослідження сталінських репресій та замовчуваних тем міжвоєнного періоду можна говорити починаючи з 1989 – 1990 років. Саме тоді розпочався складний та довготривалий процес пошуку недоступних раніше джерел та фактів, переосмислення ціннісних підходів до українського минулого радянського періоду, формування та впровадження нових методологічних підходів, пошук способів деідеологізації історичного нарративу. Вперше вчені-історики почали дослідження так званих «білих плям» в історії України, серед яких чільне місце посідали теми сталінського терору, масових репресій, природи голодомору 1932-1933 років, депортацій населення, як одного з видів терору, статистичні дослідження демографічних втрат України періоду сталінізму, та багато інших.

Першовідкривачами у цих галузях стали такі відомі науковці як С. Кульчицький, Г. Касьянов, Н. Бугай, В. Даниленко, Ю. Шаповал[54 – 58].

Системне ж переосмислення проблематики державного терору періоду сталінізму в Україні розпочалося вже після 1991 року. У вчених з'явилась можливість змінити ракурси сприйняття діяльності органів державної безпеки, почались об'єктивні дослідження ролі комуністичної партії у політиці терору в Україні. Це час остаточної відмови від

радянської ідеологізованої парадигми та історичної методології, але становлення новітньої української історичної парадигми ще не відбулося. Про комплексне, ґрунтовне, багатоаспектне дослідження масових репресій в Радянській Україні можна говорити починаючи з 2000-х років.

6 квітня 1992 року Верховна Рада України прийняла постанову про підготовку та видання багатотомного науково-документального дослідження «Реабілітовані історією» по кожній області України. У контексті даного дослідження особливо важливими є томи, присвячені Одеській, Миколаївській та Херсонській областям [1 – 5; 8 – 15]. Це видання поєднувало у собі наукові праці провідних вчених кожного регіону у галузі проблематики сталінських репресій та публікацію рідкісних архівних джерел регіонального характеру, що стало початком кропіткої роботи з накопичення фактичного матеріалу у місцевих архівах та архівах СБУ.

У 2006 році було захищене перше дисертаційне дослідження, присвячене джерелознавчому аналізу архівно-слідчих справ репресованих у 1937 – 1938 роках ХХ століття – дисертація Петровського Е.П. «Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937 – 1938 роках» [40]. Аналізуючи діяльність Одеського відділення НКВС часів Великого терору, автор робить висновок, що єдиною метою слідчих дій було отримання зізнання обвинувачених в уявних злочинах, а не пошук істини. При цьому, форми та методи ведення слідства практично не бралися до уваги, а це означає, що про дотримання прав заарештованих взагалі не могло бути й мови. Е. Петровський не лише аналізує інформативні можливості архівно-слідчих справ, а й пропонує застосовувати при роботі з ними ряд методів, зокрема текстовий, порівняльний, структурний, а також використовувати дані цих справ у комплексі з іншими видами джерел.

Безперечним корифеєм дослідження проблем політичного розвитку України за радянської доби та репресивної політики Й. Сталіна

зокрема є Ю. Шаповал. Дослідник багато років працював над даною проблематикою, перші його праці вийшли ще в 90-х роках. Серед них, зокрема, «Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії» (1993) [58] та «Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні)» (1994) [56], у яких дослідник не лише вперше окреслює коло проблемних питань в історії радянської України, а й здійснює спробу змінити концептуальний підхід в історичних дослідженнях в новітній українській історіографії. У подальшому своєму науковому доробку він удосконалює концепцію про «набуття репресій в Україні в першій половині ХХ століття «антинаціоналістичного забарвлення»» [57, с. 143]. У 2000-х роках виходить декілька публікацій Ю. Шаповала, у яких автор аналізує становлення та еволюційні зміни державно-репресивного механізму в УСРР у період між двома світовими війнами [54].

Тема репресій в історії України міжвоєнної доби досить багатоаспектна, крім вищезазначених, Ю. Шаповал у співпраці з В. Золотарьовим продовжує роботу над дослідженнями керівних структур НКВС, особливості їх національного складу та публікує видання, присвячені цим проблемам, зокрема «ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи» (1997) [55].

Ще один вчений-історик, який зробив вагомий внесок у дослідження сталінських репресій, – це В. Нікольський. Головна цінність його досліджень полягає у тому, що вони базуються на статистичній звітності органів НКВС, які зберігаються в архівах Служби безпеки України. Він намагався визначити точну кількість заарештованих органами ДПУ в УСРР протягом 1931 – 1932 років, а також кількість жертв репресій 1937 року.

Результатом багаторічної праці В. Нікольського стала монографія «Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.)» (2003) [35]. Це дійсно ґрунтовне дослідження охоплює весь період сталінських репресій в Україні, у якому автор аналізує статистику арештів та обвинувачень, прослідковує

та пояснює зміну їх кількості на різних історичних етапах. В. Нікольський оцінив масштаби усеукраїнської мережі каральних органів та проаналізував їх діяльність через призму так званих «лімітів». Також автор торкнувся ролі судової ланки у системі діяльності репресивного апарату, а саме – нелегітимних позасудових структур, які створювались якраз із цією метою.

Проблемами масового терору займався також відомий український історик С. Білокінь. Його дослідження «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.)» (2017) [17]. Особливістю його досліджень є те, що автор намагається знайти і проаналізувати найрізноплановіші джерела, не лише офіційні нормативні акти, що зберігаються в архівах. С. Білокінь робить висновок про те, що метою репресивних заходів було тотальне винищення деяких прошарків суспільства, зокрема духовенства, дворян, офіцерів, заможних селян, тощо. Численні публікації автора підіймають одне за одним ряд принципових питань – репресії у різних галузях суспільного життя, репресії проти інтелігенції, придушення селянської війни 20-х років шляхом терору, актуалізація досліджень розстрілів у Биківні та Вінниці, та багато інших.

У галузі дослідження сталінських репресій на Півдні України найперше варто згадати ім'я видатного вченого М. Шитюка, який опублікував ряд праць, присвячених регіональним та загальноукраїнським аспектам репресивної політики Й. Сталіна. Вчений досліджував проблеми масових репресій проти освітян Півдня України, причини та фактичні наслідки голодоморів як однієї з форм репресивної політики.

У контексті регіональної проблематики найбільш цікавим є монографія М. Шитюка «Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-і роки ХХ століття» (2000) [60]. Автор проаналізував нормативну базу та механізми практичного втілення масових репресій у південних областях України. М. Шитюк дійшов висновку, що

законодавчі акти у міжвоєнний період еволюціонували у бік «розширення надзвичайних методів тиску на політичних опонентів, що призвело до гіпертрофії функцій каральних органів» [60, с. 520].

Саме М. Шитюк вперше в українській історіографії пов'язав репресії проти національних меншин на Півдні України з особливостями історичного розвитку регіону [61, с. 133], де традиційно проживала велика кількість національних менших, а деякі з них проживали компактно в певних населених пунктах або районах. На сьогоднішній день вже опубліковано багато праць, присвячених репресіях проти нацменшин Півдня України. Основні дослідники цього аспекту репресій – це Т. Іванова, яка дослідила репресії проти єврейського населення [23], Б. Нагрибельний вивчав питання репресій проти німців на Півдні України [33], Л. Цибуленко та Г. Цибуленко торкалися у своїх публікаціях питань репресій проти німців та поляків на Півдні України [51; 52], В. Шкварець та М. Шитюк працювали над питанням репресій проти громадян польського походження на Півдні України [66] і т.д.

Окрему категорію складають історичні праці, присвячені репресіям проти певних соціальних та/або професійних категорій та їх особливостям. Серед науковців, які працювали у цьому руслі слід згадати наступних: М. Бривко, який дослідив репресії проти вчителів України у міжвоєнний період [18], Ю. Котляр та І. Міронова досліджували репресивну політику проти селянства Миколаївщини [28], В. Левченко опублікував працю, присвячену репресіям проти вчених-істориків Одеси [31], репресії проти робітників Миколаєва досліджував І. Ніколаєв [34], репресіям проти інтелігенції присвячені праці С. Цвілюка [50], М. Шитюка та В. Шкварця [62], Н. Кузовової [30], цікаві дослідження локального характеру, присвячені репресіям проти освітян Херсона та Херсонської області здійснили херсонські історики В. Павленко [37; 38] та О. Коник [25].

Враховуючи специфіку предмету дослідження, нами було опрацьовано шкільні підручники з історії України для 10 класу рівня

стандарту[19; 41; 48]. Усі вони відповідають програмі з історії України та всесвітньої історії для 6 – 11 класу, затвердженої Міністерством освіти і науки України та містять розділ під назвою «Установлення та утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні», у межах якого і розглядаються сталінські репресії, голодомор 1932 – 1933 років, «Великий терор» та «Розстріляне відродження».

1.2 Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження проблеми сталінських репресій на українських землях загалом, та на Півдні України зокрема, є досить різноплановою та багато чисельною. Протягом більш, ніж тридцяти років незалежності України вчені-історики, архівісти, громадські діячі, юристи активно працюють над розсекреченням архівів репресивних органів та постійно публікують все нові джерела, що відображають цю трагічну сторінку в історії України.

Серед опублікованих джерел у першу чергу треба згадати серію «Реабілітовані історією», зокрема томи, присвячені Одеській, Миколаївській та Херсонській областям. Це передусім науково-документальне видання, яке містить наукову аналітику провідних регіональних дослідників репресій та терору, а також багато архівних документів, що зберігаються у державних архівах Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. У межах магістерського дослідження неможливо перерахувати усі вміщені в них матеріали, тому будемо опиратися на більш типові та репрезентативні документи.

Такими є наприклад «Витяг з наказу ДПУ УСРР про боротьбу з контрреволюцією», що датується травнем 1933 року та обґрунтовує активізацію репресій «необхідністю остаточної ліквідації класового ворога у селі». У галузі слідчої діяльності місцеві органи НКВС фактично отримали пряму вказівку кидати усі справи та зайнятися надважливими, серед яких називають наступні: «контрреволюція, шпигунство, повстанці, диверсії, терор, антипартійні угруповування,

політичні партії (особливо есери), крупне розкрадання та шкідництво, військові угруповування» [3, с. 202].

Серія «Реабілітовані історією» цінна тим, що вміщує такі джерела, які були недоступні історикам у радянський період. Це витяги із засекречених слідчих справ репресованих. Як приклад використовуємо у дослідженні типові постанову про арешт [13], протокол допиту [14], обвинувачувальний вирок [11], вирок особливої трійки [2], акт про виконання вироку [1].

Також у виданні вміщено статистичні дані, які дають змогу зрозуміти регіональні масштаби масових репресій, побачити їх зріз за національною, соціальною, професійною ознакою [2; 4; 5; 8; 9]. Серед цих документів присутні також відомості про репресії у середовищі партії [10].

Теми масових репресій стосуються також інші збірники документів, зокрема відомі українські історики В.І. Пристайко та Ю.І. Шаповал у 1995 році опублікували видання «Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти» [6; 7]. Ця справа була досить резонансною та мала значення для регіонів також, на основі тих самих обвинувачень були репресовані ряд представників інтелігенції на Херсонщині, в Одеській та Миколаївській області. У збірнику присутні свідчення С. Єфремова, у яких він заперечує свою участь в організації та контрреволюційну діяльність, але вже через деякий час він змінив свої показання та визнав провину. В принципі, така схема присутня в багатьох архівно-слідчих справах репресованих, тому дуже вірогідно, що до заарештованих застосовувалися відповідні методи впливу.

Велику роботу з відкриття доступу до неопублікованих джерел та архівів репресивних органів щорічно проводять місцеві архіви Півдня України – Державний архів Одеської області, Державний архів Миколаївської області та Державний архів Херсонської області.

Зокрема на сайті Державного архіву Миколаївської області починаючи з 2020 року працює відповідна база даних під назвою

«Репресовані» (<http://repres.uasites.pp.ua/>), де можна знайти інформацію відносно жертв сталінських репресій, справи яких зберігаються у ДАМО. База даних налічує відомості про 9771 особу[45]. Крім цього, архівістами був укладений «Список репресованих осіб (за протоколами засідань трійки НКВД)», що значно спрощує пошук репресованих родичів та роботу істориків.

Державний архів Одеської області підготував документальну онлайн-виставку «До Дня пам'яті жертв політичних репресій» (<https://archive.od.gov.ua/vystavky-on-lajn/do-dnya-pamyati-zhertv-politychnyh-represij/>), у межах якої представлені скан-копії документів з архівних справ представників інтелігенції Одещини – жертв сталінських репресій у регіоні. Серед репресованих бачимо шкільних викладачів історії, директора Одеського обласного історичного архіву, викладача Одеського педагогічного інституту, викладача Державного медичного університету, наукового співробітника Одеського обласного історичного архіву[22].

Архівісти Державного архіву Херсонської області також підготували кілька онлайн-виставок, присвячених жертвам сталінських репресій. Виставка «Технологія репресій» містить скан-копії документів з архівно-слідчих справ, серед жертв яких є медичні працівниці, робітники заводу ім. Петровського (м. Херсон), працівники колгоспів, тощо [49]. Виставка «Пам'яті жертв політичних репресій» містить фото з архівних справ репресованих, тут можна побачити освітян, селян, вірян, спец поселенців-киргизів, медиків, представників німецької та польської національних меншин [39].

Джерела, що відображають сталінські репресії на Півдні України досить різноманітні та чисельні, весь період незалежності України історики, архівісти та правники займаються їх пошуком, систематизацією та публікацією. Але сказати, що ця робота завершена досі неможливо. Особливо на регіональному рівні археографічна робота

лишається актуальною та ведеться силами місцевих наукових колективів та індивідуальних дослідників.

РОЗДІЛ 2

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

2.1 Еволюція репресивно-каральної системи

Одразу після революції 1917 року почала організовуватися система каральних органів. Цей процес був ініційований урядом радянської Росії та був покликаний забезпечити підтримку для новостворених керівних структур. Зокрема 21 листопада 1917 року була створена комісія з боротьби з контрреволюцією при Петроградському військово-революційному комітетові у складі М. Скрипника, Г. Благонравова, В. Трифонова, А. Галкіна, І. Флеровського[16, с. 26]. При відповідних місцевих військово-революційних комітетах також були створені штаби з боротьби з контрреволюцією або слідчо-юридичні відділи. Їх головним завданням на початковому етапі існування радянської влади була боротьба з політичною опозицією, яку одразу охрестили у пропаганді «контрреволюцією».

Надалі цей процес тільки активізувався – 7 грудня 1917 року постановою Раднаркому РСФРР була утворена Всеросійська надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією та саботажем, діяльність якої спрямовувалася на те, щоб «перепиняти і ліквідувати всі контрреволюційні та саботажницькі спроби і дії по всій Росії, від кого б то вони не йшли, і віддавати до суду революційного трибуналу всіх саботажників і контрреволюціонерів». У період до утворення аналогічних структур на території України, місцеві органи влади отримували обов'язкові до виконання інструкції, тож можна говорити про те, що переслідування та терор на території України з'явилися синхронно з встановленням радянської влади.

Сучасні українські історики зазначають: «Червоний терор, мабуть, найтрагічніша сторінка в історії нашого багатостраждального народу. За числом жертв цей період набагато перевищує будь-які суспільні

катаклізми попередніх часів, а скільки на його рахунку понівечених людських душ – про це вже не дізнається ніхто. Насильницька колективізація, штучно створений Голодомор 1932 – 1933 та 1946 – 1947 рр., масові репресії кінця 30-х і в подальшому переслідування національної інтелігенції, придушення патріотичного руху супротиву, знищення Української греко-католицької церкви, примусові депортації корінного населення західних областей, прихована і неприхована русифікація, постійний політичний, економічний, ідеологічний тиск – ці фрагменти складають далеко не повну картину більшовицького геноциду і не вичерпують всього горя, пережитого українським народом. Провісником методів нової влади став не хто інший, як професійний вояк Михайл Муравйов. Сам він, захопивши 7 лютого 1918 р. столицю України, віддав її на поталу червоній орді, яка жорстоко розправилась з тими, хто дихав українським духом. Відтоді розпочинаються довгі похмурі десятиліття винищення усього національно-свідомого»[26, с. 42].

Фактично з першого дня захоплення влади в Україні, більшовики розпочали процес створення органів державної влади усіх рівнів. У їх структурі одне з провідних місць займали органи каральної системи, на яких базувався так званий громадський порядок, на практиці ж це означало переслідування будь-яких проявів опозиції, стосовно України був присутній очевидний національний елемент цієї опозиції, тому будь-які прояви національної ідентифікації могли бути кваліфіковані як контрреволюція та саботаж[47].

На початкових етапах існування та діяльності радянської влади в Україні головною метою криміналістів було придушити опір встановленню нової системи влади та подолати найбільш небезпечну злочинність, але при цьому допускалось застосування «надзвичайних заходів», тобто по суті їх повноваження нічим та ніким не обмежувалися, розстріли «без суду і слідства» стали звичним явищем.

Під гаслами боротьби з контрреволюцією та ворогами народу в принципі можна було здійснювати будь-які репресивні заходи проти будь-кого. Наприклад селяни, які приховували від конфіскації останній хліб, оголошувались саботажниками та ворогами народу, підприємці виплачували податки новій владі також під загрозою судового переслідування та подібних звинувачень.

У кінці 1919 року в Україні створено Центральне управління надзвичайних комісій з боротьби з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами (перейменоване у 1921 році у Всеукраїнську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією і посадовими злочинами), тим самим карально-репресивний апарат в Україні став централізованим та мав змогу усунути недоліки та прорахунки попередніх років діяльності. З лютого 1920 року «до активних контрреволюціонерів на Україні» офіційно дозволили застосовувати найвищу міру покарання – розстріл[26, с. 57].

У 1922 та 1927 роках було проведено два етапи кодифікації кримінального права в Українській СРР. У цілому обидва кодекси були повністю уніфіковані з відповідними всесоюзними кодексами та передбачали не тільки відповідальність за «контрреволюційну діяльність», а й демонструють збільшення кількості статей, де санкція передбачала вищу міру покарання. Цікаво, що саме кодекс 1927 року вводить поняття «недонесення» як елемент складу злочину, чим стимулювалась недовіра у суспільстві. Також кодекс 1927 року встановлював нижню межу притягнення до кримінальної відповідальності – 12 років[35, с. 62]. Це спричинило масові арешти підлітків.

Історики називають період 1927 – 1929 рр. перехідним етапом з підготовки законодавчої бази майбутніх масових репресій, адже після введення в дію кримінального кодексу 1927 року було прийнято ще 56 законодавчих актів у галузі кримінального права.

Говорити про масові сталінські репресії можна починаючи з 1929 року, який у багатьох сенсах став знаковим в українській історії. Ще до початку суцільної колективізації та кампанії з розкуркулення, з 1927 по 1929 роки проти селян активно застосовувалися ті статті кримінального кодексу, які передбачали позбавлення волі хоч і на короткий строк, але з конфіскацією майна. Фактично держава отримувала те, що хотіла так чи інакше. За різними даними, ще до початку колективізації у 1929 році у південних областях УСРР було заарештовано близько 27 тисяч селян. Згодом, з 1929 року, до таких селян стали застосовувати вищу міру покарання, іменуючи їх «куркулями», «контрреволюціонерами» та «ворогами народу»[64, с. 130].

Влітку 1929 року була підготована законодавча база для майбутнього «розкуркулення», зокрема йдеться про постанови ВУЦВК та Раднаркому УСРР «Про заходи щодо розкуркулення селян», «Про ознаки, які визначали селянське господарство як куркульське», постанови ЦВК та РНК СРСР «Про ліквідацію оренди землі і боротьбу з куркульством», «Про єдиний господарський податок на куркулів», «Про ліквідацію заможних господарств у районах суцільної колективізації і утворення переселенських виселків для розкуркулених селян»[28, с. 15]. Південна Україна, як традиційно землеробський регіон, дуже сильно постраждала у процесі розкуркулення селян. Масові арешти та депортації були елементом єдиної внутрішньої політики, яка містила дві основні риси – репресивний характер та депортації населення як інструмент придушення інакомислення та досягнення політичної мети.

Голодомор 1932 – 1933 років став новим етапом випробувань для українського селянства. У межах даного дослідження не будемо детально спинятись на самому явищі та його наслідках, але навіть під час масового голоду та надзвичайно високого рівня смертності репресивно-каральна система продовжувала свою роботу. Головною підставою для арештів та розстрілів стала постанова ЦВК та РНК СРСР

«Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» або «указ про п'ять колосків»[17, с. 156]. Вона відрізнялася особливою жорстокістю, адже обвинувачувані практично стовідсотково засуджувалися до розстрілу, і лише у виняткових випадках – до 10 років ув'язнення.

Посилення репресивних заходів у 30-х роках ХХ століття виявлялося у змінах у процесуальному кодексі – мінімальний вік повної кримінальної відповідальності постійно знижувався і у 1935 році був визначений як 12 років. Слідчий процес постійно скорочувався у часі, у 1934 році постанова ЦВК СРСР «Про порядок ведення справ про підготовку і здійснення терористичних актів» [16, с. 329] скоротила його до 10 діб, а з самого процесу вилучалися прокурор та адвокат як необхідні елементи провадження. Фактично про права й свободи, презумпцію невинуватості вже не могло бути і мови. Судова система повністю інтегрувалася до карально-репресивної системи та обслуговувала запити влади.

Саме в 1934 році були створені славнозвісні суди-трійки при ОДПУ, які стали основною ланкою судового процесу у роки великого терору 1937 – 1938 років. Також у 1934 році сама ОДПУ була інкорпорована у структуру НКВС, ліквідована судова колегія ОДПУ та створена так звана «особлива нарада при НКВС»[46], яка діяла аж до 1 вересня 1953 року та фактично була центром репресивної політики та її координатором.

Отже, саме на 30-ті роки ХХ століття припадає остаточне формування сталінської репресивної системи, що на практиці відобразилося на масових арештах, переслідуваннях та стратах, які торкнулися усіх без винятку прошарків радянського суспільства.

2.2 Масові репресії на Півдні України у 30-х роках ХХ століття

Специфіка суспільно-політичного та національно-культурного розвитку Півдня України позначилась також на особливостях

сталінських репресій у регіоні. Традиційно землеробський Південь особливо постраждав від процесів прискореної хлібозаготівлі та розкуркулення.

Після оголошення курсу на суцільну колективізацію у 1929 році був розроблений порядок «розкуркулення», вже в січні 1930 року вийшла постанова ІДК ВКП(б) «Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації»[26, с. 217]. Кількість таких господарств у південноукраїнському регіоні налічувала десятки тисяч. Процес розкуркулення передбачав повну конфіскацію майна, продаж його з торгів, а так звані «куркулі» підлягали засланням у далекі регіони СРСР. Підставами для таких дій могли стати цілий ряд звинувачень, зокрема саботаж виконання плану хлібозаготівель, неаргументований забій своєї худоби, ухиляння від сплати податків, які переважно були занадто високими. По суті розкуркуленню підлягали господарства, які просто внесені до проскрипційних списків розкуркулюваних.

Апогеєм цих репресій по праву вважаються 1937 – 1938 роки. 4 липня 1937 року нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов надіслав місцевим органам НКВС телеграму з наступним змістом: «Всім начальникам НКВС та начальникам управлінь НКВС країв і областей. З одержанням цього візьміть на облік усіх осілих у вашій області куркулів, карних злочинців, що повернулися після відбуття покарання, втікачів з таборів та заслань. Усіх врахованих куркулів поділіть на дві категорії: 1) найбільш ворожі елементи, що підлягають арешту і розстрілу в порядку адміністративного проведення справ через трійки 2) менш активні, але все ж ворожі елементи, що підлягають висланню в райони за вказівкою НКВС СРСР. До 8 липня 1937 р. телеграфію доповідайте щодо кількості осіб першої та другої категорії із зазначенням окремо куркулів і кримінальних злочинців. Про час операції і порядок її проведення вказівку дам окремо»[65, с. 94 – 95].

Уже 1 серпня розпочалася ця кампанія, місцеві органи НКВС діяли чітко та організовано. У місцевих управліннях Служби безпеки України зберігаються тисячі справ «розкуркулених» селян, слідчі дії у відношенні яких досить однотипні. Більшості з них інкримінувалася участь у контрреволюційних організаціях та приблизно за два тижні слідства їм виносились вироки та приводились у виконання. Так, наприклад, були розстріляні селяни Кривоозерського та Врадіївського районів Миколаївської області, при чому по одній справі проходили від 10 до 14 осіб. У період десталінізації багато з цих справ були переглянуті, а звинувачені – реабілітовані, щоправда помертвостю.

Ці репресивні акції були дійсно масовими – на одній тільки Миколаївщині у цей час були засуджені 3200 осіб, при чому більшість з них саме за першою категорією, яка означала, що підсудні визнавалися особливо небезпечними та були розстріляні[32]. На цьому радянська система не зупинилась, фактично масові репресії стали чи не основним інструментом внутрішньої політики, це стосувалося усіх сфер життєдіяльності суспільства – політики, економіки, культури, освіти, духовного життя, тощо.

Так, вже 11 серпня 1937 року НКВС СРСР видав наказ, який ставив завдання «розгрому антирадянської польської розвідки»[46]. Враховуючи традиційну поліетнічність Півдня України, цей наказ безпосередньо вплинув на подальший перебіг подій у регіоні. Терор проти громадян польського походження став предметом дослідження В. Шкварця та М. Шитюка. Вчені дійшли висновку, що усі справи проти етнічних поляків на Півдні України були схожими та звинувачували заарештованих у «систематичній контрреволюційно-націоналістичній агітації, листуванні з польським консулом, передаванні за кордон даних шпигунсько-контрреволюційного характеру про СРСР» [65, с. 95]. Л. Цибуленко та Г. Цибуленко досліджували репресії проти поляків на Херсонщині на прикладі подій у селі Новопетрівка та дійшли

висновку про конвеєрне знищення населення як форму демонстрації сили та спосіб залякування населення [52].

За таким же принципом була проведена й так звана «німецька операція». У відповідному наказі НКВС СРСР головним завданням визначено «негайно облікувати та заарештувати німецьких підданих, які працювали на підприємствах області»[33]. Показово, що офіційні накази стосувались передусім іноземців, які перебували на території Радянського Союзу, але місцеві органи НКВС, прагнучи показати центру свою відповідальність та самовідданість, розширили спектр своєї діяльності до практично усіх громадян німецького походження.

Характерною особливістю розселення німецької національної меншини була її компактність, у результаті чого на Півдні України утворились райони їх компактного проживання. Так от у результаті репресій 30-х років, на Півдні України були винищені цілі райони, де проживали етнічні німці. Показовим є приклад арешту мешканців колонії Єфінград, яких заарештували та звинуватили у заснуванні фашистської організації на території колонії, у веденні відповідної пропаганди та підготовці збройного повстання проти влади рад. Рішенням органів НКВС в Одеській області такі обвинувачені розстрілювалися буквально за кілька днів. Загалом, чисельність репресованих німців на Півдні України за масштабами поступається лише репресованим українцям та росіянам, за підрахунками дослідників ця цифра складає приблизно 8500 осіб усього лише за два роки – 1937 – 1938 рр.[61, с. 142]

За аналогією з вищезазначеними, у період з 1937 по 1938 рр. у південноукраїнському регіоні фабрикувалися справи у шпигунстві відносно представників латвійської, естонської, фінської, грецької, болгарської, японської, іранської, чеської національних меншин[60, с. 315]. При чому, окрім засудження так званих «зрадників батьківщини» та конфіскації їх майна, уся родина репресованого відправлялася до

виправно-трудоу таборів, це стосувалося не лише дружини та дітей, а й усіх близьких родичів – братів, сестер, батьків, тощо.

Окремою категорією репресованих можна вважати політичну опозицію будь-якого спрямування. Можна сказати, що весь міжвоєнний період радянська влада вишукувала та боролася з есерами, їх підпіллям та агентурою. Зокрема у тому ж 1937 році у телеграмі наркома НКВС України йшлося про розпорядження «негайно приступити до рішучого розгрому антирадянського есерівського підпілля, ліквідувавши всі агентурні справи щодо есерів, заарештувати всіх колишніх членів ЦК губернських, окружних, повітових комітетів партії соціалістів-революціонерів, усіх есерів, які повернулися із заслання і таборів». У контексті боротьби з есерами на території Миколаївської області було «виявлено» контрреволюційну групу «Єдність» та заарештовано 33 особи за відповідними обвинуваченнями[63, с. 166 – 167]. Справа була повністю сфабрикована, адже наразі усі її фігуранти реабілітовані.

Також у цей період активізувалися репресії проти представників релігійних громад регіону. Священство чинило спротив закриттю церков та секуляризації земель та цінностей, тому стало передбачуваною мішенню репресивної системи[29, с. 89]. НКВС поставив завдання місцевим органам «у найкоротший строк провести широку операцію з метою розгрому церковно-сектантських контрреволюційних кадрів»[21, с. 152]. За найменшу провину, часто уявну, священників засуджували до розстрілу.

У 1938 році, після зміни керівництва НКВС України, починається якісно новий етап у проведенні репресивної політики. Чистки починаються всередині партійної структури. Першою гучною справою стала боротьба з «правотроцькістським підпіллям»[32]. Її особливістю було те, що спочатку був «викритий» керівник організації – С. Косіор, а потім було надано розпорядження місцевим органам НКВС знайти осередки у регіонах. Таким чином справа виглядала масштабно, рівень загрози наче збільшувався, а робота каральної системи вважалася

ціннішою. Насправді ж це по суті був перерозподіл влади на різних рівнях.

Керівником контрреволюційного угруповання в Миколаївській області було визнано першого секретаря Миколаївського обкому партії М. Волкова. Його заарештували за звинуваченнями в «керівництві контрреволюційного угруповання в області» [65, с. 97]. Разом з ним були заарештовані деякі представники міськради та військові, усі були засуджені до найвищої міри покарання. Пошуки його спільників продовжилися і серед партійців районних рівнів, директорів колгоспів, МТС та навіть сільгосптехнікуму.

Ще одна масштабна репресивна акція відбулася під гаслом боротьби з «військово-фашистською змовою» [36, с. 220]. На Півдні України її учасників винайшли переважно у середовищі висококваліфікованих інженерів-суднобудівників. Провідний інженер О. Смирнов та ще близько 60 інженерно-технічних співробітників були заарештовані за обвинуваченнями у «веденні шкідницької роботи в суднобудуванні, виведенні з ладу військових кораблів, закликах боротися проти існуючого ладу, вихвалянні фашистської Німеччини» [65, с. 98].

2.3 Сталінські репресії проти освітянської інтелігенції на Півдні України

Сталінські репресії проти інтелігенції заслуговують на особливу увагу, адже саме цей прошарок суспільства мав достатню інтелектуальну базу для протистояння радянському режимові. Серед жертв сталінського режиму важливе місце займали освітяни – шкільні вчителі та викладачі вишів, які становили загрозу в силу професійних якостей. Саме педагоги формували світогляд української молоді, впливали на суспільно-політичні настрої, мали авторитет у громадах, особливо у сільській місцевості. Тому недовіра до них існувала у

правлячих колах можна сказати на офіційному державному рівні, їх діяльність завжди пильнувалася.

З іншого боку – сама освітня сфера була для радянської влади стратегічно важливою, адже дозволяла втілювати офіційну пропаганду у кожному навчальному закладі, попереджаючи таким чином майбутні вияви непокори, розширюючи коло прибічників та формування нового покоління радянської ідеологізованої молоді, якою було б легко керувати і яка б безболісно засвоїла певний набір необхідних установок ще у шкільному віці[18, с. 56].

В освітянському середовищі найдовше зберігалась національна пам'ять та потенціал збереження українських культурних цінностей. Тому вчителі та викладачі постійно перебували під пильним наглядом органів НКВС, що у результаті спричинило репресії і в цьому середовищі.

На Півдні України переслідування та репресії стосовно освітян розпочалися набагато раніше масового сталінського терору, приблизно з кінця 1920-х років є сенс говорити про систематичність таких переслідувань. Але все ж таки у 30-х роках ХХ століття репресії стали масовими. Звинувачення освітян еволюціонували від «куркульського походження» та «петлюрівщини» до «українського буржуазного націоналізму», «троцькізму», «контрреволюційної діяльності»[31, с. 201].

Арешти серед освітян провозилися згідно запланованих «лімітів»[36, с. 210], зокрема по Одеській області ця цифра становила 8200 осіб, при чому 3200 з них мали бути репресовані за першою категорією, тобто як особливо небезпечні елементи та відповідно за найвищою мірою покарання.

Однією з найгучніших справ на Херсонщині на початку 30-х років стали арешти української інтелігенції у справі «Спілки визволення України»[44, с. 12]. Як відомо, процес у справі «СВУ» відбувся у 1930 році у Харкові, де були заарештовані та засуджені до різних термінів

позбавлення волі 45 видатних діячів науки та культури. На регіональному рівні органи НКВС почали фабрикувати справи так званих «місцевих осередків», у результаті чого було репресовано близько 30 тисяч осіб. Особливості справи «СВУ» на Херсонщині досліджував херсонський науковець В. Павленко [37; 38]. Він виявив кримінально-слідчі справи у місцевому архіві СБУ, які стосувались арештів освітян саме у контексті обвинувачень по справі «СВУ». Аналізуючи ці справи, автор звернув увагу на ознаки фальсифікації у справах, зміну нумерації сторінок, що свідчить про можливе вилучення із справ матеріалів, які не були вигідні обвинуваченню або хоч якось дискредитували їх дії [37, с. 110].

Другою цікавою особливістю справ, на якій наголошує В. Павленко – це особистості співробітників Одеського сектора ОДПУ в Херсоні, які вели слідство. Один із них був О. Лукін, який був не лише «співробітником ЧК», а й був відомий як письменник та сценарист гостросюжетного пригодницького жанру [37, с. 112]. Цілком можливо, що саме у 30-ті роки він відпрацьовував сюжети майбутніх творів та розвивав свою фантазію шляхом фабрикування неіснуючих злочинів, скоєних учасниками неіснуючих організацій. Літературних хист слідчих, на думку В. Павленка, чітко простежується у справах репресованих: «протоколи допитів, свідчення та інша документація оформлені грамотно, їх вирізняє літературна російська мова, гарний стиль викладу, який схожий в показаннях всіх звинувачуваних» [37, с. 113].

Стосовно звинувачуваних у цій справі, то це переважно викладачі Херсонського інституту народної освіти, які вимушено написали зізнання у існуванні та приналежності до «контрреволюційної організації» на Херсонщині. Один з обвинувачених – Мирненко О.Н., викладач, у своїх свідченнях висловлює каяття і готовність співпрацювати зі слідством. Привертає увагу той факт, що арешт Мирненка О.Н. відбувся у лютому 1931 року, а зізнання датується 5 червня 1931 року, а готовність співпрацювати зі слідством підписана

29 липня 1931 року. Закономірно виникає питання про 5 місяців перебування під арештом. В. Павленко зазначає, що у справі немає жодних відомостей про слідчі дії за цей період та про умови утримання О. Мирненка під вартою [37, с. 115], але можна здогадатися, що увесь цей час викладач перебував під тиском слідства та скоріше за все піддавався тортурам, результатом яких і стало його зізнання.

Сам зміст зізнання О. Мирненка не передбачав складу злочину, адже він визнавав тільки діяльність спрямовану на розвиток української освіти і науки, що повністю співпадало з завданнями політики коренізації 20-х років, але на початку 30-х ці дії вже вважалися злочинними. Можливо тому і вирок, який отримали більшість звинувачених, був надзвичайно м'яким – 3 роки ув'язнення умовно. Але нова хвиля терору, дозволила органам НКВС повторно притягнути до відповідальності звинувачених у справі «СВУ», тим більше, що вони вже мали так би мовити пляму на репутації. Тож у 1937 році був заарештований інший учасник «контрреволюційної організації» – З.В. Легенький, доцент Херсонського інституту народної освіти. Свого часу у 1932 році він був звільнений за відсутністю складу злочину. У 1937 році він був розстріляний [37, с. 116]. В. Павленко наголошує, що подальша доля О. Мирненка невідома, цілком можливо його спіткала доля його колеги у 1937 році.

Також у контексті репресій проти освітян показовою є справа з викриття учительської контрреволюційної організації «Павільйон», дослідженням якої займався херсонський історик О. Коник [25]. Мова йде про арешт трьох учителів у Скадовському районі Херсонської області за обвинуваченнями у контрреволюційній націоналістичній пропаганді серед учителів Скадовського району у 1938 році.

Так званим «надтхненником» організації слідство називає вчителя П. Виговського, який мав «сумнівне класове походження», тобто родинні зв'язки з куркулями, та звинувачувався у «вербуванні кадрів для участі у контрреволюційній організації, був ініціатором струнного та

хорового гуртків з розповсюдження націоналістичних пісень» [25, с. 56]. Разом з П. Виговським були заарештовані К. Бантос, який за словами обвинувачення мав «петлюрівське минуле» та В. Ташіян, також колишній «контрреволюціонер», якого слідство називає «галичанином», наче його походження є обтяжуючою обставиною.

У своєму дослідженні О. Коник також акцентує увагу на елементах «конструювання» справи, фальсифікації фактів, навмисному притягуванні вироку під норми статті з найвищою мірою покарання – «український націоналізм». Свідченням цього автор вважає постійні повторювання у справі певного набору слів та словосполучень, які не лише формували у читача загальний негативний фон, а й слугували «лексичною конструкцією бази звинувачення» [25, с. 58].

Тож, як бачимо з цих конкретних прикладів репресій у середовищі освітян Півдня України, переважна більшість справ виглядають однотипно навіть на перший погляд. Кожна з таких справ починається з характеристики минулого обвинуваченого – чи то кримінальне минуле, чи сумнівне походження, чи приналежність до певної етнічної групи – вже з самого початку справляли негативне враження про підозрюваного. Фактично обвинувачення побудовано на підписаних зізнаннях самих фігурантів справ, але аж ніяк на об'єктивних неупереджених слідчих діях чи незаперечних доказах.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

3.1 Методика викладання теми масових сталінських репресій у сучасній українській школі

У сучасних українських шкільних підручниках для 10 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту) сталінські репресії в Україні розглядаються у розділі «Установлення та утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні». Щоправда, структура цього розділу у різних авторів є різною.

У підручнику О. Струкевич є два параграфи, присвячені репресивній політиці Й. Сталіна: «Сталінський терор проти українського села. Голодомор» [48, с. 127 – 133] та «Порушення прав людини в умовах тоталітарного режиму» [48, с. 134 – 141]. Особливістю цього підручника є проблемний метод – на початку кожного з вищевказаних параграфів можна побачити проблемне питання, яке сприяє не лише підвищенню рівня зацікавленості учнів у новому матеріалі, а й дає їм змогу по-новому поглянути на основні факти історії та реалії сталінізму.

Підручник О. Пометун та Н. Гупана містить параграф «Громадсько-політичні реалії УСРР» [41, с. 160 – 165]. Він також розпочинається з проблемного питання, але більш фактичного характеру, якому, на нашу думку, не вистачає аналітичності. Але сам текст параграфу наповнений більшою кількістю історичних джерел, що формує у учнів навички практичної роботи з джерелом та критичного осмислення інформації.

У підручнику В. Власова та С. Кульчицького сталінській репресивній політиці присвячено параграфи «Суцільна колективізація сільського господарства в радянській Україні» [19, с. 143 – 149] та «Масові репресії в радянській Україні» [19, с. 155 – 162]. Цей підручник краще структурований, наповнений наочністю, фрагментами джерел,

схемами та розшифровкою понять. Більше того, кожен підпункт у параграфах звучить як проблемне питання, що додатково спонукає учнів до пошуку відповідей та автоматично оновлює класичний погляд на радянський період в історії України. Автори широко застосовують радянські агітаційні матеріали – плакати та лозунги, які на фоні фактичних подій викликають відчуття дисонансу та спонукають до більш глибокого пошуку та аналізу. Завдання для самоперевірки після параграфу у цьому підручнику теж більш диференційовані, це не просто питання, на яке має бути проста відповідь. Це завдання на встановлення хронологічної послідовності, на практичне застосування нових понять та термінів, на володіння інформацією про основних історичних діячів, на розгорнутий аналіз історичного джерела, тощо. Особливо цікавим, на нашу думку, є завдання з використанням радянських анекдотів, для учнів 10 класу це не лише цікаво, а й потребує першого рівня критичного мислення.

Великою перевагою підручника В. Власова та С. Кульчицького є практичні заняття «Історичні документи про витоки, причини та наслідки Голодомору»[19, с. 150 – 154] та «Ідеологізація суспільного життя та репресії у радянській Україні» [19, с. 163 – 167]. Вони спрямовані на поглиблений аналіз офіційних джерел, джерел особового походження, містять фотоматеріали та агітаційні плакати, повідомлення у періодичній пресі, які не лише поглиблюють знання з теми репресивної політики, а й дають змогу встановити зв'язок із сучасністю.

Під час вивчення тем, пов'язаних з масовими репресіями в Україні, дуже важливо не втрачати так би мовити «людське обличчя» цих подій, адже за поняттями «розкуркулення», «терор», «Голодомор», «депортація» стоять реальні долі реальних людей. Підручник з історії України фізично не здатен вмістити інформацію про усіх репресованих, вони подають здебільшого статистику смертей або арештів та можуть давати відомості про найбільш відомих жертв, наприклад про діячів культури або високопосадовців. На нашу думку, викладання історії в

школі має бути більш персоналізованим, тому доцільно залучати маловідомий матеріал краєзнавчого характеру.

Краєзнавчі дослідження формують у учнів не лише поглиблене розуміння історичних процесів, а й дає змогу втілити дослідницькі нахили, розвинути цікавість та повагу до історії рідного краю, можливо навіть виявити нові факти регіонального значення або зануритись у родинну історію. Це багате поле для пізнавальної діяльності учнів, яке при умілому керівництві вчителя може принести несподівано багаті результати та збагатити фактичний матеріал підручника[42, с. 237].

Дослідницько-пошукова та творча робота для учнів 10 класу закладів загальної середньої освіти в сучасній Україні може бути реалізована черед проведення краєзнавчих досліджень та виконання відповідних проєктів. Такі дослідження можуть бути як індивідуальними так і груповими[24]. Виходячи з обмеженості навчального часу та необхідності презентації проєктів під час уроку, до даної теми пропонуємо застосовувати короткострокові проєкти, результати яких можуть бути презентовані у межах одного уроку.

Проєктний метод у сучасній шкільній освіті переживає справжній ренесанс, адже впровадження новітніх інформаційних технологій та засобів викладання дає дійсно якісно нові можливості як вчителю, так і учням проводити дійсно самостійну пошукову роботу та аналітичні дії, витрачаючи мінімум зусиль. Сучасні архіви оцифровують та публікують для широкого загалу архіви репресивних органів, бібліотеки проводять виставки, краєзнавці та профільні академічні науковці публікують свої напрацювання у вільному доступі в інтернет-мережі[22; 39; 45; 49]. Фактично, якісний та унікальний проєкт можна створити не виходячи з дому, тому вчителям доцільно активніше залучати здобувачів до дослідницької діяльності.

У процесі проєктної діяльності учні проходять усі етапи дослідницької роботи, зокрема постановка мети та завдань проєкту, пошук та систематизація інформації, аналіз фактів та оформлення

результатів дослідження, формування звітності у формі есе, текстового дослідження або мультимедійної презентації, аналіз результатів проєкту та його якості[42, с. 259].

Зокрема, тема сталінських репресій та їх жертв дає великі дослідницькі можливості та широкий спектр тем для шкільних дослідницьких проєктів з історії. Це може бути проєкт, присвячений певній особистості, соціальній групі, професійній групі, національним меншинам і т.д. Територіально проєкт може охоплювати Херсонську область або конкретний населений пункт. Бажано не розширювати географічні межі до усього Півдня України, адже це переобтяжить фактичним матеріалом учнівський проєкт та значно збільшить необхідний час для його підготовки. Такі теми доцільніше використовувати при підготовці учнівських наукових досліджень для захисту у Малій академії наук.

Пропонуємо такий орієнтовний перелік тем для учнівських дослідницьких проєктів з історії України у 10 класі: «Голодомор на Херсонщині», «Жертви сталінських репресій у моєму місті/селі», «Сталінські репресії проти вчителів Херсонщини», «Селянські бунти на Херсонщині у 20 – 30-х рр. ХХ ст.». Цей перелік може бути розширеним за бажанням вчителя або учнів.

3.2 Розробка уроку-презентації учнівського дослідницького проєкту на тему: «Жертви сталінських репресій на Херсонщині»

Тема уроку: Узагальнення. Презентація учнівського дослідницького проєкту.

Мета уроку:

- узагальнити знання з теми «Україна у складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік»;
- систематизувати фактичний матеріал з теми;
- поглибити знання з історії рідного краю міжвоєнного періоду;

- формувати вміння аналізувати та оцінювати інформацію;
- розвивати навички публічного виступу;
- активізувати дослідницький інтерес до регіональної історії.

Тип уроку: систематизації та узагальнення.

Обладнання: зошит, підручник, ноутбук, проектор та екран.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

Усне опитування:

Що таке тоталітаризм? Які його основні ознаки?

Які ознаки культу особи Й. Сталіна ви можете назвати?

Що таке індустріалізація?

Що таке колективізація?

Назвіть причини Голодомору 1932 – 1933 років.

Що таке політичні репресії?

Якими були наслідки сталінських репресій?

III. Захист дослідницького проєкту.

Вчитель: Отже сьогодні ми дізнаємося як саме відбувалися сталінські політичні репресії на території Херсонщини, у цьому нам допоможе група учнів, які підготували випереджаюче завдання – дослідницький проєкт з історії рідного краю на тему: «Жертви сталінських репресій на Херсонщині».

Учень № 1:

Тема нашого проєкту «Жертви сталінських репресій на Херсонщині» (рис. 3.1).

ЖЕРТВИ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ НА ХЕРСОНЩИНІ

Дослідницький проєкт з історії



Рисунок 3.1. Титульний слайд проєкту

Учень № 2:

Дослідження сталінських злочинів, на Півдні України зокрема, хоч і розпочалося досить давно, але ще дуже далеке від завершення. Досі невідома точна кількість незаконно репресованих.

У контексті краєзнавчих досліджень ця проблематика постає найбільш вразливою, адже місцеві архіви СБУ були відкриті значно пізніше, ніж центральні. Тож регіональні аспекти сталінських репресій потребують активного збору фактичного матеріалу, його систематизації, публікації необхідних джерел та реабілітації тих засуджених, щодо яких ця процедура не була здійснена (рис. 3.2).

Актуальність

- ▶ Викриття усіх сталінських злочинів
- ▶ Висвітлення регіонального аспекту проблеми
- ▶ Розвиток краєзнавчих досліджень
- ▶ Реабілітація усіх жертв репресій



Рисунок 3.2. Слайд № 2

Учень № 3:

Тож, у цьому контексті, мета нашого дослідження – охарактеризувати жертв сталінських репресій на Херсонщині.

Завданнями проекту є:

1. визначити які саме соціальні групи були репресовані на території Херсонщини у міжвоєнний період;
2. виявити особливості Голодомору на Херсонщині;
3. визначити перспективи подальшого дослідження проблеми (рис. 3.3).

Мета проєкту

- ▶ охарактеризувати жертв сталінських репресій на Херсонщині

Завдання проєкту

- ▶ визначити категорії населення, репресовані на території Херсонщини у міжвоєнний період
- ▶ виявити особливості Голодомору на Херсонщині
- ▶ сформувати напрями подальшого дослідження проблеми



Рисунок 3.3. Слайд № 3

Учень № 1:

Об'єктом дослідження є сталінська репресивна політика, предметом дослідження є сталінські репресії безпосередньо на території Херсонщини (рис. 3.4).

Об'єкт дослідження

- ▶ Сталінська репресивна політика

Предмет дослідження

- ▶ Сталінські репресії на Херсонщині



Рисунок 3.4. Слайд № 4

Учень № 2:

Хронологічно проєкт обмежується 20 – 30 роками ХХ століття – період становлення та найбільшої активності сталінської репресивної системи (рис. 3.5).

Хронологічні рамки

- ▶ 20 – 30-ті роки ХХ століття



Рисунок 3.5. Слайд № 5

Учень № 3:

Територіально наше дослідження охоплює Херсонську область. Оскільки у міжвоєнний період її ще не існувало як окремої адміністративно-територіальної одиниці, то орієнтуватимемося на сучасні кордони Херсонської області (рис. 3.6).

Географічні межі

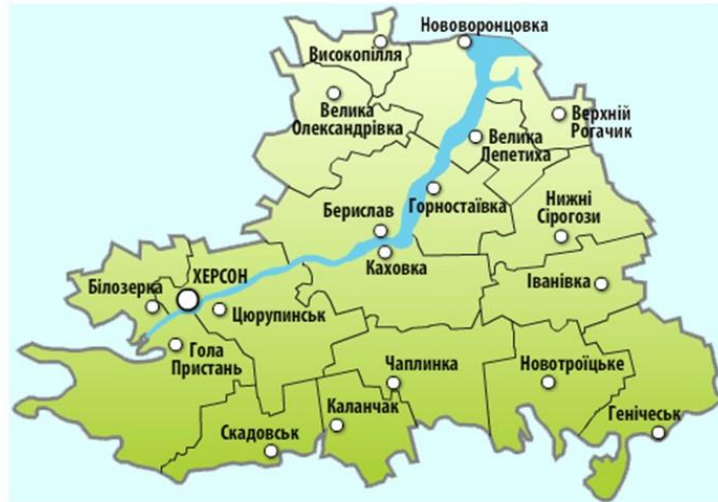


Рисунок 3.6. Слайд № 6

Учень № 1:

Отже, у процесі роботи над проєктом ми виявили репресії проти багатьох соціальних категорій населення Херсонщини. Перш за все постраждали селяни. На фотознімку 1930 року ви бачите селян Березнегуватського району, звинувачених у нібито «підготовці збройного повстання проти радянської влади під керівництвом священика с. Висуньки Волітарського Л.К.» (рис. 3.7). серед ідентифікованих на знімку селяни Степан Деменський, Микита Федюшкін, Леонід Волітарський, Яків Кобзар, Василь Буцан, Ісаак Мороз, Іван Борщ, Едуард Гегеман, Григорій Косенко.

Репресії проти селян



1930 рік. Селяни Березнегуватського району

Рисунок 3.7. Слайд № 7

Учень № 2:

На цьому слайді ви можете побачити селян Скадовського бавовнорадгоспу № 1, які були репресовані як «розкрадачі хліба» у вересні голодного 1932 року (рис. 3.8).

Репресії проти селян



1932 рік. Селяни Скадовського бавовнорадгоспу № 1.

Рисунок 3.8. Слайд № 8

Учень № 3:

Це фрагмент архівно-слідчої справи, головним фігурантом якої став голова колгоспу «Серп і молот» Філь С.В. (рис. 3.9). Його провиною стало те, що він роздавав колгоспникам зерно у період з грудня 1932 по квітень 1933 років, на який, як відомо, припадає пік смертності від голоду.

Голодомор 1932 – 1933 років



Філь С.В., голова колгоспу «Серп і молот» Скадовського району

Рисунок 3.9. Слайд № 9

Учень № 1:

Взагалі голодомор на Херсонщині набрав катастрофічного розмаху, це визнавали навіть партійні посадовці у листуванні з вищим керівництвом. Зокрема, Афанасьєв – секретар партійного осередку с. Агаймани – у березні 1933 року писав до Нижньосірогозького райкому партії про надзвичайно високу смертність серед селян (рис. 3.10).

Голодомор 1932 – 1933 років

Лист секретаря партійного
осередку с. Агаймани від 6
березня 1933 р.

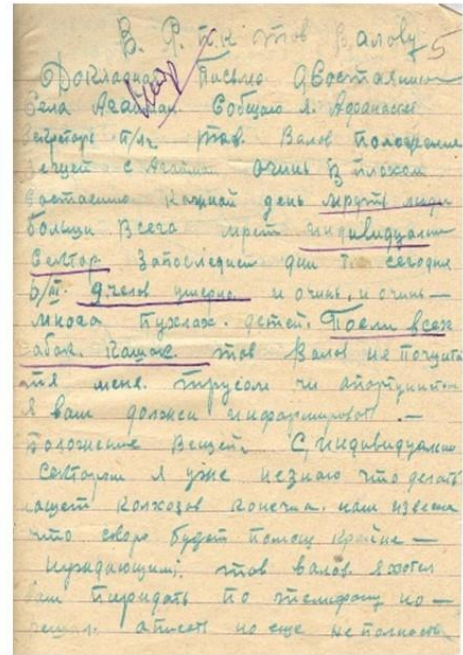


Рисунок 3.10. Слайд № 10

Учень № 2:

Цей слайд демонструє ставлення сталінської репресивної системи до вірян – це фото репресованих у 1932 році херсонців, одностумців та послідовників архієпископа Херсонського Прокопія (Титова). Серед засуджених Катерина Скадовська, Ганна Канцевич, Ілля Токовилів, Секлетія Кобилкіна, Тетяна Замустянова, Сафрон Чухрай (рис. 3.11).

Репресії проти вірян

Репресовані віруючі херсонці.
1932 р.



Рисунок 3.11. Слайд № 11

Учень № 3:

Не оминули репресії і середовище робітників – на фото ви бачите фрагмент слідчої справи сфальшованої проти робітника відомого у Херсоні заводу ім. Петровського (рис. 3.12).

Репресії проти робітників



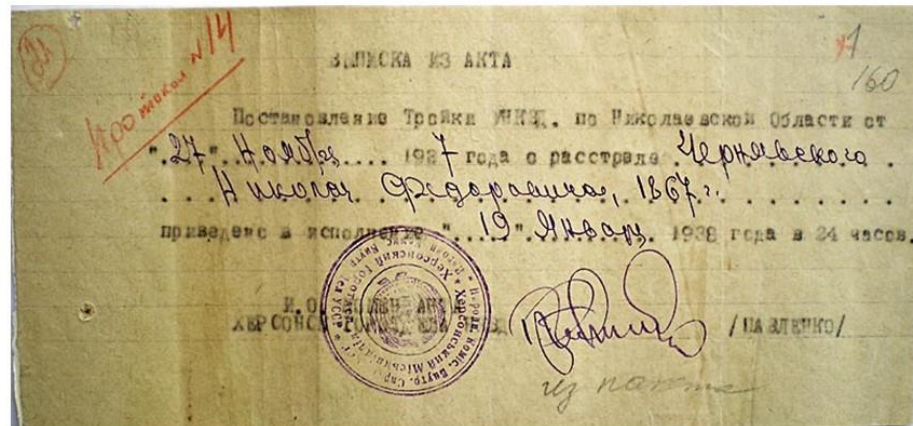
Постанова про обрання запобіжного заходу стосовно Барановського Г.С.

Рисунок 3.12. Слайд № 12

Учень № 1:

У 1938 році був розстріляний відомий херсонський поет та громадський діяч Микола Чернявський. Довгий час його доля лишалась невідомою. Але після розсекречення слідчої справи стала відома справжня дата його смерті – 19 січня 1938 року (рис. 3.13).

Репресії проти інтелігенції



Виписка з акту про розстріл М. Чернявського. 1938 рік

Рисунок 3.13. Слайд № 13

Учень № 2:

Окремою категорією інтелігенції, до якої традиційно у сталінських каральних структур була підвищена увага, були освітяни. На слайді ви бачите міських та сільських вчителів – вчителя Херсонської школи № 6 Т.І. Бієвченка, вчителя Нововоронцовської школи О.Є. Бондаря та вчителя Олешківської школи Д.В. Попенка.

У 1938 році вони були засуджені до розстрілу за «участь в українській контрреволюційній націоналістичній повстанській організації» (рис. 3.14).

Серед освітян репресій зазнали не лише вчителі, а й викладачі професійно-технічних закладів та закладів вищої освіти.

Репресії проти вчителів



1938 р. Репресовані вчителі

Рисунок 3.14. Слайд № 14

Учень № 3:

У результати роботи над проектом ми дійшли наступних висновків (рис. 3.15).

Масові сталінські репресії торкнулися абсолютно усіх соціальних, професійних, конфесійних, національних груп суспільства.

Голодомор на Херсонщині, яка по суті була аграрним регіоном, спричинив небачену смертність від голоду, а також супроводжувався репресіями проти селян та колгоспників.

Тема репресивної політики Й. Сталіна у регіональному вимірі Херсонщини аж ніяк не вичерпана та потребує довготривалого та системного дослідження з метою виявлення усіх можливих джерел та реабілітації абсолютно усіх жертв сталінських антилюдських злочинів та геноциду української нації.

Висновки

- ▶ Сталінські репресії торкнулися усіх категорій населення на Херсонщині
- ▶ Голодомор на Херсонщині поєднувався з репресіями проти селян
- ▶ Тема жертв репресій на Херсонщині аж ніяк не вичерпана та потребує подальшого дослідження



Рисунок 3.15. Слайд № 15

Учень № 1:

Під час підготовки проекту були використані документальні онлайн-виставки, підготовані фахівцями Державного архіву Херсонської області, та публікації провідних істориків-краєзнавців Херсонщини (рис. 3.16)

Дякуємо за увагу! Чекаємо на ваші питання або зауваження.

Використані джерела

1. Голодомор 1932-1933 рр. Херсонський літопис.
URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/golodomor-1932-1933-rr/>
2. Лопушинський І. З когорти славетних (Трагічна доля Миколи Чернявського).
URL: https://web.archive.org/web/20130522033014/http://prosvilib.at.ua/index/vtf7_18/0-327
3. Особистість і репресії: фото зі справ репресованих.
URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/osobystist-i-represiyi-foto-zi-sprav-represovanyh/>
4. Пам'яті жертв політичних репресій.
URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/pamyati-zhertv-politychnyh-represij/>



Рисунок 3.16. Слайд № 16

IV. Питання до доповідачів.

Бажано стимулювати учнів задати питання доповідачам, що допоможе краще засвоїти нову інформацію та виявити сильні та слабкі сторони проєкту.

V. Обговорення проєкту.

Питання до класу:

Що нового ви дізналися сьогодні про сталінські репресії на Херсонщині?

Чи є у вас в родичі, які постраждали від сталінських репресій?

Чому, на вашу думку, особлива увага приділялася вчителям та викладачам?

VI. Домашнє завдання.

Повторити тему «Україна у складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» за параграфами підручника. Підготуватися до тематичного оцінювання.

ВИСНОВКИ

Радянська тоталітарна репресивна машина почала формуватися ще у період революції 1917 року, але найбільш масові репресивні заходи проводилися дійсно Й. Сталіним, тому й репресії міжвоєнного періоду пов'язують передусім із його ім'ям. Ідеологічно він виправдовував репресії боротьбою проти так званих «ворогів народу». На практиці ж під це визначення підпадали не лише прямі опозиціонери до влади партії або особисто Й. Сталіна, а й широкі верстви населення, які так чи інакше «заважали» внутрішньополітичній лінії вищого керівництва.

Систему каральних органів у Радянському Союзі не дарма називають «репресивна машина», адже це був надзвичайно розгалужений і практично всюдисущий каральний апарат, покликаний тримати у покорі цілі нації, а не лише боротися зі злочинними елементами. Протягом міжвоєнного періоду радянська карально-репресивна система еволюціонувала від розрізнених штабів боротьби проти контрреволюції при військово-революційних комітетах до злагодженої, організованої та розгалуженої системи внутрішньодержавного тиску, примусу та контролю.

Порівняно низька інтенсивність репресій у 20-х роках ХХ століття свідчить про невпевненість радянського тоталітаризму, про пошук у внутрішньополітичній сфері – спроба економічних реформ (НЕП), спроба загравання з націями (коренізація-українізація). Але вже у 30-х роках репресії стають масовими – не було жодної республіки або соціально-професійної групи, які б не постраждали від них. При чому тавро «ворог народу» отримував не лише підсудний, яких за різними підрахунками було більше трьох мільйонів за весь час правління Й. Сталіна, а й усі його найближчі родичі, включаючи батьків, дружину/чоловіка та малолітніх дітей.

Щодо конкретних проявів сталінської репресивної політики на Півдні України варто відзначити, що найбільше постраждали селяни.

Наш регіон був традиційно аграрним, тож у кількісному співвідношенні абсолютну більшість населення Півдня України склали селяни. Нелюдські завдання сталінської індустріалізації забезпечувалися без перебільшення кривавим зерном, вилученим у селян та колгоспів. Фактично так зване «розкуркулення» було нічим іншим як прямим винищенням українського селянства, як економічними засобами (конфіскація майна), так і фізично (депортації з високим рівнем смертності, розстріли). Прямим результатом та апогеєм цієї політики став Голодомор 1932 – 1933 років, від якого особливо постраждав у тому числі Південь України.

Другою особливістю репресивної політики на Півдні України є її національний характер. Починаючи з XVIII століття можна говорити про поліетнічність південноукраїнського регіону, при чому національні меншини проживали на наших територіях досить компактно – відомі цілі населені пункти та навіть райони з компактним проживанням наприклад німецької національної меншини, або польської, і т.д. Надзвичайні органи підійшли до питання репресій за національною ознакою дійсно ґрунтовно. Практично для кожної національної меншини пройшла окрема репресивна акція – «німецька операція», «польська операція», «литовська операція» та багато інших. У результаті були такі райони у Миколаївській та Одеській областях, де практично повністю були винищені або депортовані мешканці цілих населених пунктів. Найбільше на Півдні України постраждали представники російської, німецької, польської, литовської, болгарської, румунської національних меншин та українці.

Серед інших груп населення, які особливо постраждали від сталінських репресій, варто згадати інтелігенцію, яка була досить традиційною мішенню для спецслужб в усіх регіонах України. Та особливо звертаємо увагу у нашому дослідженні на репресії проти освітян. Звісно, Південь не був особливим у цьому плані, але дослідження репресій проти вчителів та викладачів на Півдні України

знаходяться на початковій стадії, адже по Херсонщині наприклад відомо лише дві публікації, присвячені саме цій проблемі. Загалом вчительство для радянського тоталітаризму становило з одного боку загрозу, так як мало високий рівень освіченості, а з іншого – становило безпосередній інтерес як дієвий інструмент впливу на дитячий світогляд та авторитет серед батьків. Численні випадки арештів та розстрілів серед вчителів та викладачів свідчить про те, що вони дійсно не сприймали радянську систему та намагались хоч якось зберегти та передати дітям українські цінності.

Сучасна українська школа забезпечена актуальною програмою та новими підручниками з історії України, у яких сталінські злочини не замовчуються, як раніше. Але існує необхідність розширення інструментарію викладання, залучення мультимедійних технологій, проектної системи вивчення репресій у рідному місті/регіоні. Ці теми дійсно важливі для формування світогляду вільного українця, предки якого страждали не лише у боротьбі за незалежність, а й за елементарне виживання. Сучасна українська молодь має точно знати хто такий Й. Сталін і що саме він уособлює.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Виписка з акту про виконання вироку (розстріл) із справи про політичну репресію Дюміна Я.В., засновника і директора Херсонського музичного училища. *Реабілітовані історією. Херсонська область*. Херсон: ВАТ «Видавництво «Наддніпрянська правда»», 2005. С. 620.
2. Виписка з протоколу особливої трійки про вирок священику С. Наталівки Каховського району Долгополову В.П. *Реабілітовані історією. Херсонська область*. Херсон: ВАТ «Видавництво «Наддніпрянська правда»», 2005. С. 618.
3. Витяг з наказу ДПУ УСРР про боротьбу з контрреволюцією. 23 травня 1933 року. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4*. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 201 – 205.
4. Відомості про осіб, засуджених НКВС СРСР по польській, німецькій, румунській, харбінській, латиській та грецькій операціям, станом на 4 січня 1938 р. 4 січня 1938 р. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4*. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 243.
5. Довідка 3-го відділу УНКВС по Одеській області по справах «польської націоналістичної контрреволюції» 1934 – 1936 рр. Квітень 1937 р. *Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша*. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. С. 395 – 397.
6. Додаткові свідчення С.О. Єфремова. 10 вересня 1929 р. *Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти*. К.: Інтел, 1995. С. 126 – 127.
7. Доповідна записка Голові ДПУ УСРР В.А. Балицькому «Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою «СВУ»». 1 грудня 1929 р.

- Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. К.: Інтел, 1995. С. 131 – 181.*
8. З доповідної записки начальника УНКВС по Одеській області М.М. Федорова народному комісару внутрішніх справ УРСР І.М. Леплевському «Про роботу з викриття і ліквідації контрреволюційного націоналістичного підпілля в Одеській області». Жовтень 1937 р. *Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша.* Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. С. 436 – 438.
 9. Зведення ДПУ УСРР про кількість заарештованих селян станом на 21 листопада 1932 року. 27 листопада 1932 р. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4.* Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 174 – 175.
 10. Лист члена ЛКСМУ Кучеренка Генеральному секретарю ЦК ВКП(б) Й.В. Сталіну про злочини представників влади в Арбузинському районі Одеської області. 1933 р. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4.* Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 212 – 214.
 11. Обвинувачувальний висновок на мешканця м. Миколаєва Матюхіна І.Ф., звинувачуваного у контрреволюційній агітації. 19 квітня 1935 р. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4.* Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 216 – 218.
 12. Постанова Одеського обласного комітету КП(б)У про репресії «за саботаж хлібозаготівлі та зраду інтересів партії». 27 грудня 1932 р. *Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша.* Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. С. 392 – 393.
 13. Постанова про арешт Є.Є. Вадона. *Реабілітовані історією. Херсонська область.* Херсон: ВАТ «Видавництво «Наддніпрянська правда»», 2005. С. 619.
 14. Протокол допиту гр. Апрояна М.С. стосовно приналежності до партії «Дашнакцутюн». 01 березня 1929 р. *Реабілітовані історією.*

Миколаївська область. Книга 4. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 127 – 129.

15. Свідчення С.О. Єфремова. 25 липня 1929 р. *Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти.* К.: Інтел, 1995. С. 116 – 125.

Література

16. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільнополітичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. К.: Либідь: Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.; Кн. 2. 688 с.
17. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.). К.: Пенмен, 2017. 768 с.
18. Бривко М. Політичні переслідування й репресії проти вчителів України в 1920 – 1930-х роках. *Освіта та педагогічна наука.* 2021. № 2 (177). С. 56 – 74.
19. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
20. Даниленко В., Смольницька М. Історія України: рівень стандарту. К.: Генеза, 2019. 224 с.
21. Довбня О. Репресії радянської держави проти православної церкви в УСРР/УРСР у 1921 – 1953 рр. у сучасному історіографічному дискурсі: регіональний аспект. *Емінак.* 2018. № 4(2). С. 152-159
22. До Дня пам'яті жертв політичних репресій. URL: <https://archive.od.gov.ua/vystavky-on-lajn/do-dnya-pamyati-zhertv-politychnyh-represij/> (дата звернення: 22.09.2022)
23. Іванова Т.Ю. Переслідування єврейського населення в 1920 – 30-ті роки (за матеріалами південних областей УРСР). URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/19.pdf> (дата звернення: 05.09.2022)

24. Історія України. Всесвітня історія. 6 – 11 класи: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 04.09.2022)
25. Коник О. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів «Павільйон». 1938 рік: конструювання карної справи. *Scriptorium nostrum*. 2017. № 3 (9). С. 53 – 63.
26. Костюк Г. Сталінізм в Україні: генеза і наслідки: Дослідження і спостереження сучасника. К.: Смолоскип, 1995. 508 с.
27. Котляр Ю. Баштанські повстанці проти репресивно-каральної системи (за матеріалами справи № 3897). *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4*. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 32 – 52.
28. Котляр Ю., Міронова І. Колективізація, хлібозаготівлі та голодомор 1932 – 1933 рр. – репресивні дії проти сільських етнічних меншин Миколаївщини. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4*. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 15 – 31.
29. Котляр Ю., Тригуб О. Реквізиції церковних цінностей і закриття храмів на Миколаївщині в 20 – 30-х рр. ХХ ст. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4*. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 79 – 89.
30. Кузовова Н. Микола Федорович Чернявський: до біографії українського поета, письменника, громадського діяча та з нагоди 150-річчя з дня народження. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 272 – 275.
31. Левченко В. Генерації вчених-істориків та «Великий терор»: від інтелектуальної покори до репресій (на прикладі одеської корпорації гуманітаріїв). *Краєзнавство*. 2017. № 1-2. С. 201.

32. Макарчук С. Методи проведення репресій 1930-х років у Радянській Україні (на прикладі архівно-кримінальної справи № 2330-С УСБУ в Миколаївській області)
URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7182/1/zbirnyk_tez_20-21_11_19-54.pdf (дата звернення: 09.09.2022)
33. Нагрибельний Б.Я. Репресії сталінського режиму в 1930-х рр. стосовно німців Півдня України.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nahrybelnyi_Bohdan/Represii_stalinskoho_rezhymu_v_1930-kh_rr_stosovno_nimtsiv_Pivdnia_Ukrainy.pdf? (дата звернення: 05.09.2022).
34. Николаев И. Про долі репресованих представників «робочої опозиції» Миколаївщини. *Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4*. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2008. С. 53 – 60.
35. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2003. 624 с.
36. Нікольський В. Репресії за «лімітами» (1937-1938 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 210-233.
37. Павленко В. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України». Джерелознавчий аспект проблеми (20-і – 30-і роки ХХ ст.). *Scriptorium nostrum*. 2016. № 3. 105-126.
38. Павленко В. Херсонський інститут народної освіти у справі «Спілки визволення України» у 20-ті – на початку 30-х років ХХ століття (до 100-річчя Херсонського державного університету). *Scriptorium nostrum*. 2017. № 1(7). С. 122-151.
39. Пам'яті жертв політичних репресій.
URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacziynadiyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/pamyati-zhertv-politychnyh-represij/> (дата звернення: 21.09.2022)

40. Петровський Е.П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937 – 1938 роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2006. 20 с.
41. Пометун О., Гупан Н. Історія України (рівень стандарту). К.: УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.
42. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
43. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ — НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934. К.: Україна, 1996. 335 с.
44. Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки Визволення України». Невідомі документи і факти. Науково-документальне видання. К.: Інтел, 1995. 448 с.
45. Репресовані. URL: <http://repres.uasites.pp.ua/> (дата звернення: 20.09.2022)
46. Рафальська Т. Великий терор 1937–1938 років: від ідеології до реалізації. URL: http://eprints.zu.edu.ua/6874/1/Rafalska_vel_terror.PDF (дата звернення: 09.09.2022)
47. Серединський О. Червоний терор на Миколаївщині у 1919 році. URL: <https://mk.archives.gov.ua/pubonsite/1017-pub-chervony-teroor-muk-1919.html> (дата звернення: 09.09.2022).
48. Струкевич О. Історія України (рівень стандарту). К.: Грамота, 2018. 240 с.
49. Технологія репресій. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informaczijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/tehnologiya-represij/> (дата звернення: 21.09.2022)
50. Цвілюк С.А. Українська інтелектуальна еліта як об'єкт сталінського політичного терору в 1920-1930 рр. *Інтелігенція і влада*. Вип.1. Ч.2. Київ, 2002. 277 с.

51. Цибуленко Л. Аксіологічні пріоритети вчительства в німецьких національних районах Півдня України періоду «Великого терору». *Scriptorium nostrum*, 2017. № 3(9). С. 43–52.
52. Цибуленко Л., Цибуленко Г. Візія конвеєрного знищення на прикладі репресій у польському селі Новопетрівка Херсонської області.
URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12684/1/Tsybulenko_Tsybulenko.pdf (дата звернення: 14.09.2022)
53. Цибуленко Л. Стереотип ворога в рефлексії каральної радянської системи часів масових репресій 30-х років. *International scientific-practical conference “Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology”*: Conference Proceedings, June 16–17, 2017. Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen. P. 237–239
54. Шаповал Ю. ГПУ-НКВД в Україні у 20-40-ві роки ХХ ст.: роль, місце, шляхи подальшого дослідження. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*. К.: Інститут історії України НАН України, 2003. Випуск 8. С. 201-216.
55. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. К.: Абрис, 1997. 608 с.
56. Шаповал Ю.І. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). К., 1994. 270 с.
57. Шаповал Ю.І. Справа «Спілки визволення України»: Погляд із відстані 75 років. *Український історичний журнал*. 2005. № 3. С. 132-143.
58. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. К.: Наукова думка, 1993. 349 с.
59. Шитюк М. Останній сталінський удар: післявоєнні репресії на Півдні України. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2002. № 6. С. 468-489.

60. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-і роки ХХ століття. К.: Тетра, 2000. 532 с.
61. Шитюк М., Шкварець В. Каральні заходи проти представників національних меншин у південних областях України в 20-30-х роках ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2002. № 7. С. 133-143.
62. Шитюк М., Шкварець В. Комуністичний терор проти інтелігенції Півдня України у 20 - 30-х роках ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. № 8. С. 265-285.
63. Шитюк М.М. Більшовицький терор у 20-х ХХ ст. проти представників різних політичних партій і течій півдня України. *Краєзнавство*. 2001. № 1. С. 160-167.
64. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні. *Український історичний журнал*. 2001. № 3. С. 128-142.
65. Шитюк М.М. Масові репресії на території Миколаївщини (30-ті рр. ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 1998. № 1. С. 94-98.
66. Шкварець В., Шитюк М. Терор проти громадян польського походження на Півдні України у 20-30-ті роки ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2002. №7. С. 154-161.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Барсук Юлія Володимирівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності

ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

– дотримуватися:

• вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;

- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

• безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;

• оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;

• використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

15.10.2022



Юлія БАРСУК